

Αθυρόστομα του 14ου αι.

Στέφανος Σαχλίκης
«Τα ποιήματα»
Εκδόσεις Μ.Ε.Τ.
Οκτ. 2015

Ο Στέφανος Σαχλίκης, ποιητής, Κρητικός της καταγωγή, άλλοτε ποτέ αποκαλούμενος σταχτοπλόκος, φάνηκε τυχερός μέσα στην ατυχία του. Κατ' αρχήν, μεταθανάτιος τυχερός, να αποκτήσει "χρηστική" έκδοση απέναντων των ευρισκόμενων ποιημάτων του σε έναν κομψό τόμο, με χαρακτηριστικό εξώφυλλο του Δημήτρη Γαλιάνη, φτιαγμένο το 1920, που δείχνει σαν εμπνευσμένο από το δικό του δίστιχο: "Η Δίλωση επέσυσε την λέγουσαν Φουρνισσαν/ με άρματα κι εκάθοντο εις άλογον, μίαν φαραν". Είναι ο δεύτερος τόμος μιας νέας σειράς, δίπλα στον πρώτο των Απάντων Τέλλου Άγρα. Αφρότεροι, με τον ίδιο άσπιο τίτλο, σαν να σβήσουν την απόσταση των πενήνταμυ αιώνων μεταξύ των δυο ποιητών.

Αλλά και εξαρχής, ο Σαχλίκης στάθηκε τυχερός μέσα στην ατυχία του, αφού ποιητής έγινε στη φυλακή, όπου τον οδήγησαν τα "νυκτογυρίσματα", τα "αζάρια" και οι "πολιτικές", τούτεστιν οι πόρνες του Κάστρου της Κρήτης (είτε πρόκειται για την Κρητική Κυδωνία, όπως εικάζε ο Κοραής, είτε για το Μεγα Κάστρο του Χάνδακα, όπως έδειξε η αρχαιολογική έρευνα). Μια "πομπιμένη χήρα" τον μεταμόρφωσε από παιδάριο, ακόμη στα δεκατέσσερα, σε χαροκόπο. Ειδήλλως πώς, αυτός ένας υπαίτιδος, από σόι φρουραρχών, θα γνώριζε τον υπόκοσμο της Κρήτης και "του Κάτω Κόσμου" το "Πουγατόριον", καταπόσ "οσσομιμείζι" τη φυλακή. Διέθετε, βεβαίως, το ταλέντο και πέραν του εκ γενετής χαρίσματος, κάτεχε τη δημόδη γλώσσα, με όλο τον πλούτο του κρητικού ιδιόλεκτου, για να γράψει, αλά Πέτρος Πικρός, μέσα στην φυλακή τα σίδερα, το δικό του προδρομικό "τουμπέκι", ένα διαγενές αντικαθρέπτημα από το αυταρχικό πρόσωπο της Ενετοκρατίας. Ακόμη, από ιδιοσυγκρασία, θα πρέπει να ήταν αχαλιναγόντος, λάβρος στις εκδηλώσεις του, όπως ο ίδιος παρουσιάζει εαυτόν στην εναρκτήρια "αφήγησιν παράξενον". Φύσει αθυρόστομος και σατιριστής, με οργιάζουσα φαντασία, για να στήσει μία αλά Αριστοφάνη συγκέντρωση γυναικών ελευθερίων ηθών. Από τα πλέον απολαυστικά στοιχεία της έμμετρης αφήγησης αποβαίνει ο λανθάνων παραλληλισμός, μέσω του παιγνιώδους λεκτικού, της "πολιτικής" και των "πολιτικών" της, τούτεστιν των ακόλαστον πράξεων της, με έναν πολιτικό και τις δικές του πολιτικές.

Δυο φορές τυχερός, μεταθανάτιος και πάλι, ο Σαχλίκης, αφού δεν υπάρχει εγκυκλοπαίδεια ούτε ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που να μην τον μνημονεύει. Αλλά συνίμα και άτυχος, αφού, γι' αυτόν και τα ποιήματά του, κατά τους παλαιότερους στιχογράφημα, γράφθηκαν τα μύρια όσα και κατά κανόνα, όχι τα ευμενέστερα. Σε αυτήν την απαξιωτική αντιμετώπιση, συνέβαλε η αθυρόστομία της ποίησης του, που ήδη αναφέραμε, χωρίς να ληφθεί υπόψη η υψηλή ποιότητα της, μη υστερόντας ούτε προ του «Μεγάλου Ανατολικού». Μία μόνο ακαλοίσθητη λέξη, δυστυχώς επαναλαμβανόμενη, εντοπίσαμε, το "φραλοσθα", ως εναλλακτική μιας λέξης εμπειρικής χάριτος, όπως η "ποθοντοουσιανία". Ούτε στα εισαγωγικά κείμενα ούτε στο γλωσσάριό διευκρινίζεται σαφώς κατά πόσο αυτή ανήκει ή όχι στον ποιητή. Αν, βεβαίως, αρκιστούμε στον χαρακτηρισμό της αθυροστομίας και να την θεωρήσουμε "μέτρο βρολοχία", κατά την διατύπωση του Κοραή, που αποφαίνεται πως ο Σαχλίκης κάνει "αισχρότερα τα αισχρά". Παρεμπιπτόντως, ο Κοραής, που πρώτος εξέδωσε στίχους του Σαχλίκη, πα-

ρέθηκε 22 και όχι 12 στίχους, όπως αναφέρεται στον πρόλογο, τους οποίους αναθολογεί σκόρπια από το πρωτότυπο και προς αποφυγή της αθυροστομίας του ποιητή.

Δυο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της ποίησης του Σαχλίκη, που βάρυναν κατά την μελέτη του: η ασεμνολογία στα όρια της ασχρότητας (σε συνάρτηση πάντα και με την εποχή) και η "ομοιοτέλειτος (rimee) στιχογυρία". Έστο και αν οι στίχοι του χαρακτηρίζονται "ατάκτως" ομοιοκατάληκτοι, πάντως, είναι ομοιοκατάληκτοι. Αρχικά, δεν υπήρχαν μαρτυρίες για τον βίο και την πολιτεία του, εκτός από τις αντιλούμενες από τα ποιήματά του, όπου εντοπίζονται και ένα δύο άσπριτες αναφορές σε μείζονα θλιβερά συμβάντα, χωρίς να διασφαρίζεται για ποια ακριβώς πρόκειται. Κατ' ουσία, το μόνο κριτήριο, που έμμενε για την χρονολόγηση του ήταν η ρίμα. Αλλά, με βάση τις μέχρι τότε χρονολογήσεις του σώματος της βυζαντινής λογοτεχνίας, "η ρίμα δεν

είναι ανάμεσα στις μετρημένες γηγενείς οικογένειες, που συνεργάστηκαν με τους Ενετούς, εξ ου και φρουδαρχες, Πιθανός και καθολικοί - σίγουρα η μητρική γενιά, που επέζησε ως το τέλος της Ενετοκρατίας και ίσως, κλάδος της να μετακινήθηκε στα Επτάνησα. Πρωτίστως, όμως, λόγω της θεματικής της ποίησης του και της λαϊκής γλώσσας εκείνου του ύστερου βυζαντινού περιβάριου. Όλα αυτά συνυπολογίζόμενα, τον απέκλειαν από την τιμή της πρωτοκαθεδρίας. Ακόμη μέχρι σήμερα, οι μελετητές, που αναζητούν τον πρώτο στιχογράφημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, έχουν κατά του έναν συγκεκριμένο τύπο λογίου και κυρίως, μια ορισμένη θεματική της ποίησης του. Δεν είναι τυχαίο ότι προτάθηκε ο Νικόλαος Σοφινιάς, μια εξέχουσα προσωπικότητα λογιού, με δηλωμένη συνειδηση Ρομίου, και επιπροσθέτως, στιχογράφης της πρώτης Γραμματικής. Ή, άλλοι, που έμμενον στον Μπεργιάδη και τον «Αποκόπο» του.

"στρούνατα ποιητικής αξίας". Ενδεικτική και η Ιστορία του Ηλία Βουτεριδή, όπου γίνεται αναφορά "στην προστυχιά και την αρχαιολογία της φράσης και της ατύρας".

Αντιθέτως, ο Κ. Θ. Δημηράς, τοποθετώντας τον μεταξύ Λεονάρδου Ντελαπόρτα και Μπεργιάδη, τον δικαιολογεί "αμαρτωλός ο ίδιος, για τους αμαρτωλούς και τις αμαρτωλές μας μιμεί". Σακρίζοντας, δίκην παραδειγματος, από ένα οκτάστιχο, πέντε κόσμιους στίχους, απαλείφοντας έναν, με ρητή αναφορά στις "πολιτικές", και συνεινώνοντας τους δυο άλλους σε έναν, υποστηρίζει: "Έγραψε με σκοπός ηθολογικούς, στιχογυρίματα που έχουν ζωτικότητα και γραμμικότητα". Το ίδιο αποκαθαρμένο εξεζητημένο δανείζεται ως παράδειγμα και ο Γ. Κορδάτος, γεγονός που αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο, η επί το κομψότερο παραλλαγή να οφείλεται στην προφορική παράδοση, που παρεμβάλλεται μεταξύ του πρωτότυπου και των τριών ευρεθέντων χειρογράφων, στα οποία στηρίχθηκε η πρόσφατη έκδοση. Παρεμπιπτόντως, ξεχνάει η αναφορά του Κορδάτου στον Σαχλίκη. Θα πρέπει μάλλον να την αποδώσουμε στον Θεσσαλονικό λόγο Συνόδη Παπαδημητρίου, ο οποίος, προς τα τέλη του 19ου, σταδιοδρόμος στη Ρωσία, προστατευόμενος του Πατριάρχου. Ως καθηγητής στην Οδρσό ο Παπαδημητρίου, εξέδωσε ποιήματα του Σαχλίκη, που έτσι βρέθηκε στη Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, αλλά και στις, κατά κανόνα, λιγοστές πολιτιστικές σελίδες του «Ρίζοσπάστη», ήδη από το 2000, χάρις και στον ενσημεριώμενο συντάκτη Γρηγ. Τραγγανίδα. Όσο αφορά το ηθολογικό μέρος, ο Μάριο Βίττι το βρίσκει βαρετό, προτιμώντας τις ρεαλιστικές περιγραφές. Παρόλο που ζητά να δώσει παράδειγμα διακοσμητικού, αποφεύγει κι αυτός να παραθέσει στίχους, που αναφέρονται στις "πολιτικές". Εκείνος, πάντως, που ανενδοίαστα τον καλοσπίνει είναι ο Λίνος Πολίτης. Τον χαρακτηρίζει "για πολύ ενδιαφέρουσα προσωπικότητα" και θεωρεί πως "ο στίχος του έχει νεύρο και χούμορ".

Όπως αναφέραμε, η πρώτη χρονολόγηση δεν στηρίχθηκε μόνο στην ομοιοκαταληξία, αλλά και σε κάποια πλαιγίως αναφερόμενα συμβάντα ή και σε ορισμένα άλλα, που, ενώ εμπιπτόντα στα χρόνια που εκείνος έζησε, παραλείπονται. Με βάση αυτά, ο Κοραής τον τοποθετεί στην ενετοκρατούμενη Κρήτη, ενώ ο Σάδης, στον 15ο, αλλά, μετά την Άλωση. Γι' αυτό και η ασθένεια, που αναφέρει στο δίστιχο: "Και μερικοί λειπιάζουσαν και μερικοί λωβιάζουσαν / κι εκ την λωβιάδαν την πολλήν την νεότην τους διαβάζουσαν", ταυτίστηκε με την σύφιλη, που έφερε ο Κολόμβος, επιστρέφοντας το 1493. Δηλαδή, τον ταξινόμησαν δίπλα στον Ρόδο στιχογράφο Ερμάνουήλ Λεμιονίτη ή και Γεωργιάδη και τον θρήνο του, "Το θανατικό της Ρόδου". Αντιθέτως, για την ιεράρχηση του μέσα στον 14ο αιώνα, λειτούργησαν αποσπρεπτικά, η μη αναφορά της επιδημίας της πανούκλας το 1348 και της επαναστάσης του Αγίου Τίτου, περί το 1365.

Η χρονολόγηση με βάση το αρχαιολογικό έμμενο από τον Ολλανδό (νυμφευμένο με Ελληνίδα) Άρνολντ Βαν Χέμπερτ, που βρέθηκε συμπατηνικά υπό την σκέπη, διαδοχικά, δυο καθοδηγητές. Με διετή υποτροφία, το 1966, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, όπου ο Πολίτης τον έστρεψε στην Κρητική Αναγέννηση, προτεροντάς τον να ασχοληθεί με τον Μαρίνο Φαλιέρο. Και τον Μαννούσο Μανουσίτσα, που από το 1966 διηύθυνε το Ινστιτούτο της Βενετίας και είχε από νωρίτερα εκφράσει την γνώμη πως ο Σαχλίκης μπορεί να ανήκει σε παλαιότερη εποχή. Ο Χέμπερτ ανέφερε στα εντεκα άρ-

Χαρακτικό του Δημ. Γαλιάνη

αποκρυσταλλώθηκε πριν από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα", όπως σχολιάζει ο Χανς-Γκέοργκ Μπεκ στην «Ιστορία της Βυζαντινής Δημόσιας Λογοτεχνίας». Όταν, τελικά, αποδείχτηκε πως επρόκειτο για πρώτη περίπτωση, με τον βίο του να καλύπτεται μετά βεβαιότητας τα δυο τρίτα του 14ου αιώνα, κλέβοντας και δυο τρία χρόνια από τον επόμενο, οι μελετητές, όσοι τουλάχιστον εξαρχής υιοθέτησαν τα νέα δεδομένα, άρχισαν να ευπρεπίζουν συστηματικά την ποίηση του, υαλιδιώντας στίχους. Για παράδειγμα, στην Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, που φέρεται "ακρίβως κατά το πρότυπον ήμου του 15ου αιώνα", ο Λημματογράφος Νίκος Α. Βέης χαρακτηρίζει τα ποιήματα "αξιόλογα γλωσσικά και ιστορικά μημεία", αν και "πορνολογήματα". Στο Δρανδάκη, όπου φέρεται "ζήσας κατά το δεύτερον ήμου του 15ου", ο νεαρός Θεοφιλάκος Παπακωνσταντίνου αποφασίζει πως "έγραψε διάφορα ποιήματα εις άξιστον δημόδη γλώσσαν", τα οποία

Το αποτέλεσμα ήταν η αρχική τοποθέτηση του Σαχλίκη στους ποιητές του 15ου αιώνα και εντός αυτών, η αερολόγηση της ως έναν από τους ελάσσονες. Όταν, τελικά, αποδείχτηκε πως επρόκειτο για πρώτη περίπτωση, με τον βίο του να καλύπτεται μετά βεβαιότητας τα δυο τρίτα του 14ου αιώνα, κλέβοντας και δυο τρία χρόνια από τον επόμενο, οι μελετητές, όσοι τουλάχιστον εξαρχής υιοθέτησαν τα νέα δεδομένα, άρχισαν να ευπρεπίζουν συστηματικά την ποίηση του, υαλιδιώντας στίχους. Για παράδειγμα, στην Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, που φέρεται "ακρίβως κατά το πρότυπον ήμου του 15ου αιώνα", ο Λημματογράφος Νίκος Α. Βέης χαρακτηρίζει τα ποιήματα "αξιόλογα γλωσσικά και ιστορικά μημεία", αν και "πορνολογήματα". Στο Δρανδάκη, όπου φέρεται "ζήσας κατά το δεύτερον ήμου του 15ου", ο νεαρός Θεοφιλάκος Παπακωνσταντίνου αποφασίζει πως "έγραψε διάφορα ποιήματα εις άξιστον δημόδη γλώσσαν", τα οποία

ΑΘΥΡΟΣΤΟΜΑ ΤΟΥ 14ΟΥ ΑΙ

Μέσο: . . . . . Η ΕΠΟΧΗ

Ημ. Έκδοσης: . . . 15/5/2016 Ημ. Αποδελτίωσης: . . 15/5/2016

Σελίδα: 28

Αθυρόστομα του 14ου αι.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 27

χεία, πρώτα, για την ορθή χρονολόγηση του Φαλιέρου, που αποτέλεσε το αντικείμενο της διδακτορικής του διατριβής (Μαρίνου Φαλιέρου, «Ερωτικά όνειρα», κριτική έκδοση, με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο Arnold Van Gemert, ΜΙΕΤ, 2006) και μετά του Σαχλίκη.

Ωστόσο, παρά τα τεκμήρια των Αρχείων, που παρουσίασαν, από κοινού, Χέμερτ και Μανούσακας, το 1976, ο Στ. Αλεξίου, ίσως και κάποιοι άλλοι, δεν πείστηκαν, δίνοντας βάρος στα αποκαλούμενα “εσωτερικά στοιχεία” των ποιημάτων του Σαχλίκη. Το 1990, ο Μανούσακας έδειξε πως δυο από αυτά, η “*Λοβάδα*” στο παραπάνω δίστιχο, καθώς και ο στίχος, “*μανδάτον θλιβερόν από την Ρωμανίαν*”, παρερμηνεύθηκαν, υποδεικνύοντας πιθανές διαφορετικές σημασίες. Ο Αλεξίου, πάντως, ακόμη και στην τελική μορφή της Ιστορίας του, Σεπ. 2010, εμμένει στις αμφιβολίες του, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο ο ποιητής Στέφανος Σαχλίκης να ταυτίζεται με κάποιον ομώνυμό του.

Οι πρώτες εκδόσεις των ποιημάτων του Σαχλίκη έγιναν στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα: το 1871 από τον Αμίλιο Λεγκράν, το 1874 από τον Βίλχελμ Βάγκνερ (και όχι Γουλιέλμο κατά τον εκλατινισμένο τύπο του ονόματος, που απαντάται μόνο στην προμετωπίδα της έκδοσης των ποιημάτων του Σαχλίκη, δεδομένου ότι ο τίτλος δίνεται λατινιστί, «*Carmina graeca medii aevi*»). Αυτό, προς αποφυγή σύγχυσης στη Βιβλιογραφία, όπου καταγράφεται, άλλοτε ως W. Wagner και άλλοτε ως G. Wagner. Όταν το Βάγκνερ στη Γερμανία είναι σαν το δικό μας Παπαδόπουλος.) και το 1896 από τον Παπαδημητρίου. Στην πρόσφατη έκδοση, προτάσσονται

πρόλογος του καθηγητή στα Ιωάννινα Γ. Μαυρομάτη, ο οποίος είναι ο επιμελητής του τόμου, και εισαγωγή του Νίκου Παναγιωτάκη, που απεβίωσε Σεπ. 1997, ως διευθυντής του Ινστιτούτου Βενετίας, αφού είχε αποχωρήσει από τη θέση του στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Τιμής ένεκεν, αφού εκείνος είχε για χρόνια ασχοληθεί με τον Σαχλίκη και ετοιμάζε έκδοση των ποιημάτων του, αντί ενός εκσυγχρονισμένου κειμένου, συρράπτονται τμήματα από τα σεμινάρια, που είχε δώσει στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, κατά το ακαδημαϊκό έτος 1985-1986.

Αυτή η επιλογή του επιμελητή είναι μάλλον μία ακόμη ατυχία για τον Σαχλίκη μέσα στην ευτυχία της έκδοσης. Κατ’ αρχήν, τότε, ο Παναγιωτάκης, όπως ο ίδιος σχολιάζει, “*διατηρούσε ακόμη μερικές ελάχιστες, επιφυλάξεις, σχετικά με τα βιογραφικά του Σαχλίκη*”. Παρόλο που “*ομολογεί ότι όσο περνά ο καιρός εξασθενούν*”, επιμένει στην σχετικά εκτεταμένη αναφορά του παλαιότερου σκεπτικού. Επίσης, απορία προκαλεί η αξιολογική αναφορά στους εμπλεκόμενους ερευνητές, όπως η τηλεγραφική στον Χέμερτ, χωρίς παραπομπή στην χρονολόγηση του Φαλιέρου και της ακόλουθης έκδοσης των ποιημάτων του, καθώς και η παράλειψη μνείας της συμβολής του Πολίτη.

Ακόμη μεγαλύτερη, όμως, απορία γεννάει η μηδενιστική αναφορά στη έκδοση Λεγκράν και μάλιστα, σε συγκριτική βάση με τον Βάγκνερ. Εικοσιεννιάχρονος αναφέρεται εμφατικά ο πρώτος σαν ένδειξη πως δεν είναι στο ύψος του έργου, έναντι του Βάγκνερ, που επαινείται, χωρίς αναφορά πως είναι δυο χρόνια νεότερος. Βεβαίως, ο δεύτερος είναι ήδη “*en Hamburg καθηγητής*”, όπως τον αποκαλεί ο Κωνσταντίνος Σάβας, που αλληλογραφεί και με τους δυο, τροφοδοτώντας τους με αν-

τιγραφές κειμένων και μεταφράσεις. Αυτός, ούτε καν που αναφέρεται από τον Παναγιωτάκη στο, έτσι κι αλλιώς, άνισο μοίρασμα εγκωμίων ανάμεσα σε γηγενείς και αλλοδαπούς. Αλλά όχι και ο Λεγκράν “*μικρούπαλληλος του γαλλικού δημοσίου*”. Να θυμίσουμε, πως “*το 1871 του ανατέθηκε η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών του Παρισιού*”, ενώ, λίγο αργότερα, έγινε καθηγητής, σύμφωνα και με την εμπεριστατωμένη Εισαγωγή του Γ. Παπακώστα στην Αρχαική Μελέτη «Ο Emile Legrand και η Ελληνική Βιβλιογραφία».

Τέλος, να σημειώσουμε, πως η αναφορά του Παναγιωτάκη στον Ηλία Πετρόπουλο είναι ανακριβής. Κατ’ αρχήν, ο τίτλος του βιβλίου του, στο οποίο αναφέρει τον Σαχλίκη, είναι «*Το μπουρδέλο*» και όχι το «*Μπορντέλο*». Ο Πετρόπουλος, την γαλλιστί παραφθορά, θα την θεωρούσε μέγα λάθος. Από τις τρεις συνολικά παραπομπές σε αυτόν που παραθέτει, μία μόνο προσεγγίζει ακουστικά στίχο του. Συγκεκριμένους στίχους δεν σταχυολογεί. Το πιθανότερο, γράφει από μνήμης. Τον παρουσιάζει, μάλιστα, ακόμη αισχρότερο, από όσο ήταν, καθώς τον θέλει να κατηγορεί τις “*πολιτικές*” μέχρι και για κτηνοβασία.

Κατά τα άλλα, η “*χρηστική*” έκδοση Σαχλίκη αναμένει, μάλλον εις μάτην, το αναγνωστικό κοινό να την ανακαλύψει. Μήπως θα βοηθούσε, εισαγωγές και πρόλογοι να ακολουθούν αντί να προτάσσονται; Ένα πιάτο νόστιμο, πρώτα θα δώσεις να το δοκιμάσει ο άλλος κι αν του αρέσει, του δίνεις και την συνταγή.

Μ. Θεοδοσοπούλου